

1. kép: A Zárdakert, bal sarokban a Várkastély

Harangi Attila DCNYD6

DE MK Építésmérnöki Tanszék, Tájtervezés, 2014-2015. őszi félév

Konzulens: Andor Anikó

Zsámbék, Zichy-várkastély kertje

Zsámbék Budapesttől 30 km-re nyugatra, a Nyakas hegy gerincének tövében, a Zsámbéki-medence északnyugati szélén fekszik. Földrajzilag a Gerecse tájegység egyik nyúlványához tartozik. Az ötezer lakosú település 2009. július 1. óta város.

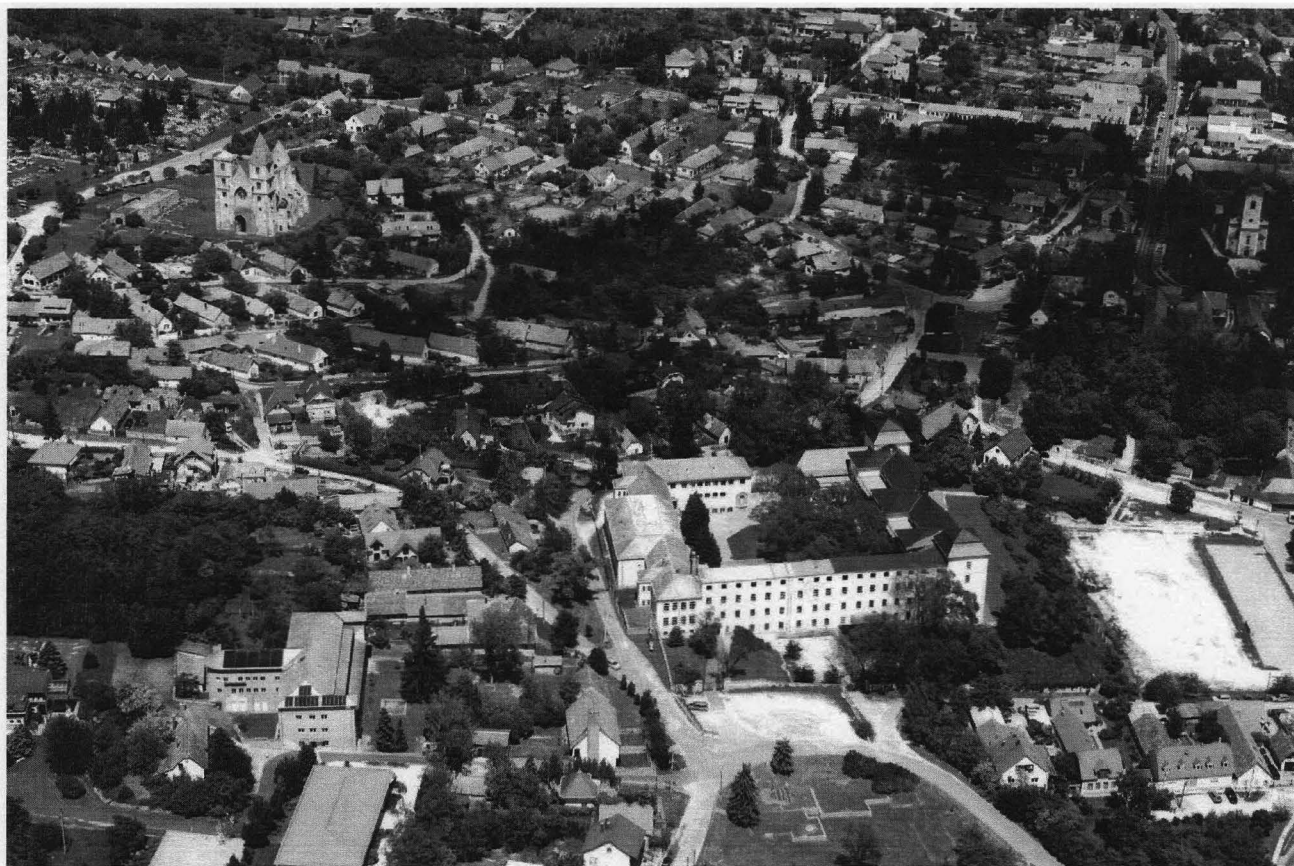
Éghajlati viszonyai kedvezőek, nyáron kevésbé melegszik fel, míg télen nagyobb a lehűlés. Évi 550 mm átlagos csapadékmennyiségével az ország egyik legszárazabb, egyben legkellemesebb éghajlatú területe.

A földtörténeti középkorban a teljes területet a Tethys-óceán borította. Sekély vizében számos állat élt, mészvázuk ma mindenfelé megtalálható a város környékén. A talajt mészkő és az azt fedő lösz alkotja.

A Zsámbéki-medence nagyon termékeny, lapályos vidékét egykor mocsaras, nádasokkal, gyékényesekkel, bodzsásokkal tarkított lapály borította. Ahol ma bőséggel terem búza, kukorica, cukorrépa és napraforgó, ott korábban sűrűbben váltogatták egymást a rétek, legelők és halastavak. A medence számtalan forrásának vizeit a Tinnye községnél eredő Békás patak vezeti le. Az egykori nagyon színes mocsárvilágnak maradványai már csak a keskenyen kigyózó patak partjain lelhetők fel.

A település központjában található, a Zichy Miklós térnél a Zichy-várkastély, mely jelenleg a Zsámbéki Premontrei Keresztelő Szent János Általános Iskola, Gimnázium és Alapfokú Művészetoktatási Intézménynek ad otthont. A várkastély újkori történelméhez, térben pedig nem közvetlenül, de szervesen kapcsolódik a Zárdakert, mely 1908-ban került a Keresztes nővérek birtokába. A romantikus, tóval, kis kacskaringós utakkal kialakított, fákkal szépen beültetett park volt az apácajelöltek imaterülete, egészségügyi sétájuk helyszíne. A kertet - egyes részeiben ma is látható- kőfallal vették körül. 2009 márciusa óta műemlék.

A kert történetét Zsámbék és a Zichy-várkastély történetén keresztül ismerhetjük meg. Aynard lovag 1220 körüli udvarházától, a 150 éves török uralmon át a Zichy család 1689-es megjelenéséig, majd az ezt követő évszázadok megpróbáltatásait mérséklő Irgalmas Nővérek 1904-es megjelenéséig, majd a viharos XX. századtól egészen napjainkig.

2. kép: Zsámbék történeti városközpontja madártávlatból, a jobb oldal legszélén középen a Zárdakert

3. kép: Zsámbék városközpontjának térképe a Zárdakerttel

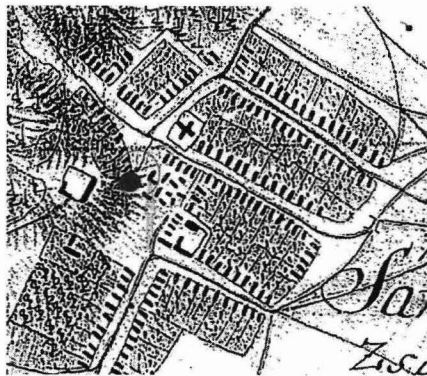
A település fénykora a honfoglalás utáni századokra esett. A tatárjárásig az országnak két fővárosa volt, a világi fővárost, Székesfehérvárt az egyházi fővárossal, Esztergommal összekötő hadiútnak a közepén fekszik Zsámbék.

III. Béla király feleségének, a francia király húgának, Capet Margitnak a kíséretében 1186-ban az országba érkező Aynard lovagnak adományozta Zsámbékot és környékét. E család leszármazottai építik 1220 körül a korábbi templom helyén a későromán-koragótikus háromhajós bazilikát, amely rom mivoltában is a magyar építészettörténet egyik kiemelkedő emléke. Mellette található – szintén romos állapotban – a premontrei rend monostora. A lovag megerősített udvarházat épített a dombra. Kővár minden valószínűség szerint csak az 1200-as évek elején létesült mely alapjául szolgált az 1700 években épült Zichy-kastélynak.

A tatárok a templomot a községgel együtt elpusztították, de IV. Béla újjáépíttette. A község birtoklását a 14. század végén a Maróthyak szerezték meg az Aynard családtól. 1467-ben Mátyás király mezővárosi rangra emeli. A várat közvetlenül halála előtt fiának Corvin Jánosnak adományozta. 1541-ben a törökök elfoglalták Zsámbékot, és 145 évig bitorolták, a fontos útvonal védelmére erősséget építettek itt, azonban a falu sokat szenvedett, elvesztette korábbi jelentős szerepét, és elnéptelenedett. Korábbi feltételezések szerint az 1541-től 1689-ig Zsámbék várát végvárként használó törökök emlékét őrzi a Török-kút. Az újabb régészeti kutatások (térskenneléses, talajradaros, szondázó eljárások) alapján megállapították, hogy inkább újkori műemlékről van szó. A község ivóvizét az 1960-as évek végéig, a törpevízmű megépítéséig innen hordták. A forrásvíz táplálja a Zárdakert tavait, majd a települést elhagyva a Békás-patakba ömlik. 1953 óta műemlék.

Kiss József táj- és kertépítész alapos kutatómunkája szerint a Zárdakert eredete egészen a török korig nyúlik vissza, sőt anno egy török kert is csatlakozott hozzá. Ezeket az eredményeket A néhány jeles szakrális műemlék környezetének helyreállításáról című cikkének kiegészítésében fejti ki.

Zsámbék településközpontjában található Zárdakert jelentős történeti értékkel bír, önálló kerttörténeti emlékként is védettségre érdemes. Ez az értékes zöldfelület korábbi kerttörténeti értékek őrzője, mint ahogyan azt a jelenlegi, romantikus - szentimentális stílust megjelenítő állapotából gondolnánk. Az előzmények a támfalként is működő északi falazat fölötti bővizű forráshoz, és az arra épített Török kúthoz vezetnek. A Török kút XVI. századi török építményként található a nyilvántartásban. A XVI. században kiépítésre került az ivó- és fürdőkút együttes, fürdőépület. A Török kút 1892-ben, 1936-ban már helyreállították, de autentikus régészeti kutatása várta magára. A zsámbéki vár XVI.- XVII. századi ábrázolásai igen csak ellentmondásosak. Az 1782 -es térképén könnyebb az azonosítás. Jól látszik a kastély és a jelzett templom elhelyezkedéséhez, utakhoz is viszonyított „Zárdakert” területe, mint szabad tér. Jól megfigyelhető, hogy a Zárdakerti terület DK-i sarkán már áll az az L alakú épület ami folyamatosan jelölésre kerül az összes térképen. Jelenleg is ilyen beépítési formát őrző épület van ott. A 4.b. képen: piros ponttal és vonallal jelölt a Zárdakert kerített területe a Török kúttal- fürdővel. Igen jól ábrázolja az ekkora kialakult település szerkezetét, a Zárdakert és az árokrendszer is jól megfigyelhető a templom előtti híddal - kék nyíl.

4. a. kép: Az 1782- ben készült I. Katonai Felmérési térkép részlete

1872 -ben készült felmérésen egyértelműen kialakul a Török- kút és környezetének épületekkel körbezárt területe. Az 1930- ban készült térképen az Irgalmas Nővérek kertje már egyértelműen kirajzolódik. Tanítóképző Intézetük diákjai is, és maguk is itt

pihentek, tanultak, és kiépítették a kertet amelynek szépségében ma is gyönyörködhetünk.

A kert a tájképi kertek szentimentális stílusát idézi, a kis terület jó kihasználtságával. Ez a fellelhető útvonal vezetésén, a tó környékének alakításán, a facsoportok elrendezésében is tapasztalható. A facsoportok festői kontrapunktokat adnak a jól megválasztott habitusokkal. A Zárdakertből igen szép látványtengelyek nyílnak jelentős műemlék épületekre. A kert vízutánpótlása több helyről is eredhet. Egyrészt a Török kúttól, illetve a felső térszínen található, jelenleg fedett hatalmas ciszternából is. Mindenesetre a korábbi természetes vízfolyások működnek. A Zárdakert egyediségét az is jellemzi, hogy nem közvetlenül az az épület melletti kertről van szó, hanem annál távolabbi, önálló funkciókkal és használattal kapcsolódik a zárdához és az iskolákhoz.

Kirajzolódik viszont egy másik kert története is előttünk. Az a kert amelyik már rég beleolvadt, valószínűleg elhagyatottságában is meglévő maradványaival, emlékével a Zárdakertbe, egy török kert! A Zárdakert, mint török kert a XVII. században már létezett, melynek írásos nyomait is a székesfehérvári Püspöki Levéltárban, a Zsámbékkal foglalkozó iratok között is megtaláljuk. "Egy török pasa szívesen időzött a parkban." A terület történeti állapotainak térképeken történő áttekintése alátámasztja a feltevést miszerint a Török kút használatával együtt, a korábban létezett épületek funkcióival, egy olyan kertet is feltételezhetünk, amely a pihenő, illetve kegyeleti funkciókkal együtt alakultak. A Török kútból elfolyó víz valószínűleg nem az árokba került bevezetésre de feltételezhetünk egy árnyas, ligetes vízparti vegetációt már ekkor is, ahol jól esett megpihenni. A

több oldalról kifolyó- és az alsó tál szerűen összegyűlt víz az iszlám előírásoknak megfelelő rituális tisztálkodásra is alkalmas volt és látványos is volt. A török kertkultúra igényeit ismerve egy ilyen helyen joggal feltételezhetünk díszkertet! A terület folyamatosan maradt szabad, mint ma is. Évszázadokon keresztül nem épült be, nem lett kertrész a körben kialakult beépítések szerint. A Török fürdőt 1925 körül bontották le. A Magyar utcai épület telke felől török építmény maradványa található a támfalba építve, a Török kút mögött. Még sok olyan régészeti ásatási és levéltári kutatás deríthet fényt további részletekre de véleményem szerint előttünk láthatjuk a Zárdakertbe foglalt Török kert szépségeit.

4. b. kép: II. Katonai Felmérés 1859.

4. c. kép: III. Katonai Felmérés, 1872.

4. d. kép: Kataszteri felmérés 1880 k.

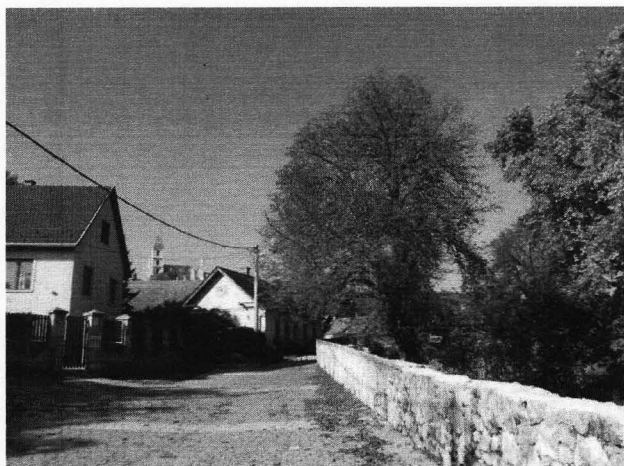
4. e. kép: III. Katonai Felmérés, 1930 k.

A törökök kiűzése után sváb telepesek érkeztek, nekik köszönhető hogy a település gyors fejlődésnek indult és újra benépesült, hamarosan ismét a mezővárosok közt szerepelt. A sváb lakosság fejlett borkultúrát hozott magával és megművelte a környék domboldalait, valamint ez időben kezdődött el a környék erdőinek kitermelése is. A premontrei templomot 1763-ban a nagy komáromi földrengés megrongálta, már nem építették újra, építőköveit elhordták, csupán a 19. század végétől kezdték ismét gondozni.

A várkastélyt és az uradalmat a törökök kiűzése után Zichy István gróf vásárolta meg 1689-ben. Tőle fia Péter örökölte azt, aki első felesége halála után gróf Bercsényi Zsuzsannát vette nőül. Ebben az időben alakították át a végvári harcokban lerombolódott várat és építették újjá az emeletes saroktoronyokkal díszített korabarokk kastélyt. Ebben az időben Óbuda is a Zichyek birtoka volt. Az 1752-re itt felépült óbudai várkastélyba költözött Zichy Miklós feleségével és anyjával. A zsámbéki kastély ekkor a kincstár tulajdona lett, és mivel új gazdát nem találtak neki, több mint száz évig lakatlanul omladozott. Végül már lebontásának gondolata is felmerült. Ekkor azonban a települést már saját otthonuknak érző svábok és frankok leszármazottai úgy döntöttek megmentik a lebontástól az omladozó épületet és megvásárolták azt, saját erőből azonban méltóan helyreállítani már nem voltak képesek. Ekkor a svájci Ingenbohl-ban alapított Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek (Sororum Caritatis a Sancta Cruce) rendjének adta át a zsámbéki előjáróság 1904-ben az egyemeletes kastélyt, akik cserében vállalták, hogy nem csak helyreállítják azt, és rendjük tartományi házává alakítják, hanem vállalják a zsámbéki gyermekek elemi és polgári iskolai oktatását is cserében. A kastély mellett felépítik a Josephinumot, amely az idős nővérek otthonául és kórház céljára szolgált. A nővérek hozzák létre a Török-kút forrásából táplálkozó kicsiny tavacska körül a Zárdakert szép kis parkját is.

A XX. század eleje óta a zsámbéki várkastély különböző formában főként oktatási célokat szolgál. A keresztes nővérek vállalták magyar tannyelvű, római katolikus négy leányosztály és két kisdedovó létrehozását. A polgári leányiskola 1905-ben nyitotta meg kapuját. A Nővérek 1921-től 1925-ig fiú polgári iskolát is működtettek, annak megszüntetését követően pedig felsőbb háztartási leányiskolát nyitottak. Ez „a lépcsősen egymásra épülő oktatási rendszer” 1929-ben a tanítóképző intézet megnyitásával teljessé lett ki. Közben 1924. november 23-ára ráépült a kastélyra a második emelet. Ezek után a történelem viharában államosították az iskolát is, a tanítóképzés megszakad, de továbbra is különböző mezőgazdasági, agrár képzés folyt a falak között, felső fokon is. 1977-ben létesült újra a Tanítóképző Főiskola, először az Esztergomi Főiskola kihelyezett tagozataként működött, majd 1984-ben önállósították. 1990 után az idevonatkozó törvény alapján a római katolikus egyház igényt nyújtott be és ezzel visszaszerezte a Zsámbéki Tanítóképző Főiskolát. 1993 szeptemberétől a felügyeletet a Székesfehérvári Római Katolikus Püspökség gyakorolja. Az intézmény a mártírhalált halt püspök, Apor Vilmos nevét vette fel 2000-ben. 2003. augusztusában az épület tetőfedési munkálatai során a tetőszerkezet kigyulladt, és több mint 50%-a leégett. A jelentős károk miatt az épület renoválása több évig tart, a Főiskola Vácra költözik, már nem térnek vissza.

2006. augusztus 1-jétől az intézmény fenntartója a Premontrei Kanonokrend Gödöllői Perjelsége. A rend 1220 óta jelen van a településen. A késő román stílusban épült mára rommá vált templom építői ők, a "fehér barátok" voltak. Napjainkban a várkastély ad otthont a katolikus iskolának, a Zsámbéki Premontrei Keresztelő Szent János Ált. Iskola, Gimnázium és Alapfokú Művészetoktatási Intézménynek, mely a Zsámbékon több száz éve jelenlévő premontrei szellemiség továbbvivője kíván lenni.

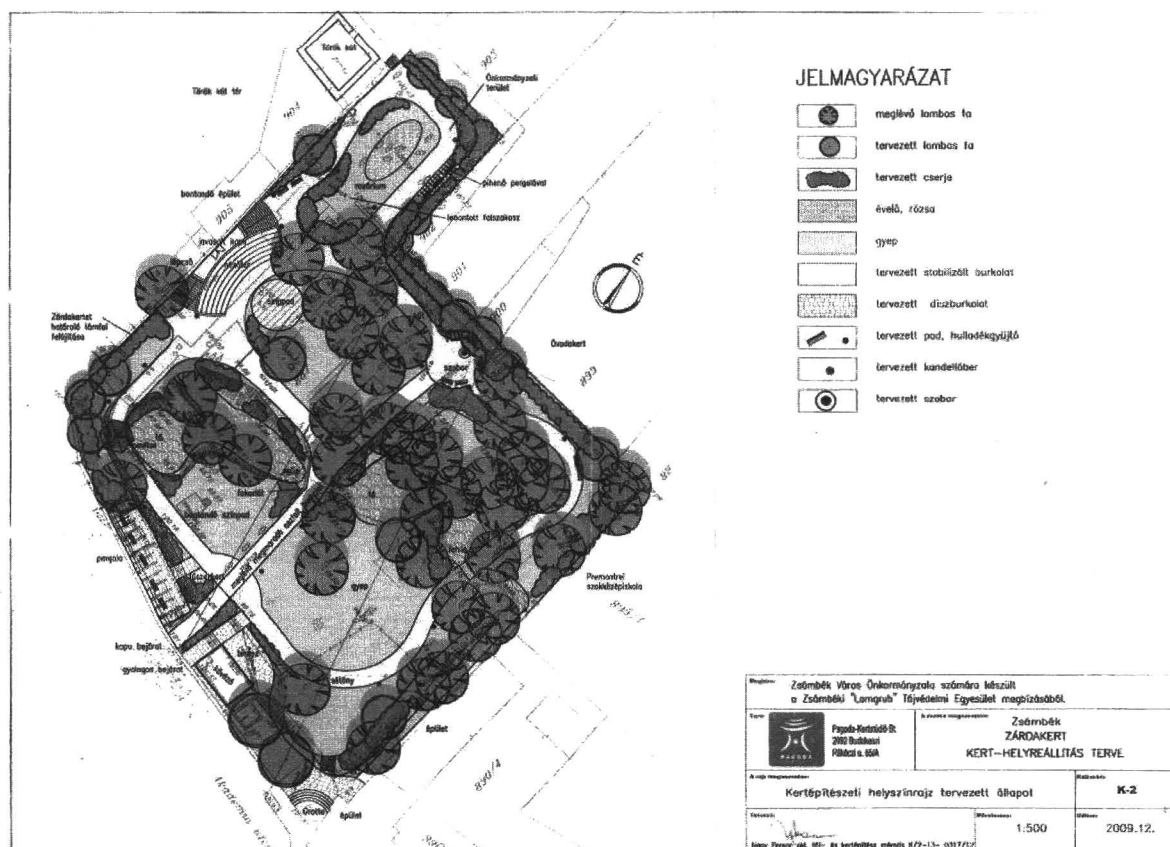
5. képek: Saját készítésű fotók a Zárdakertről, 2014. október végén

A Zárdakert területe Zsámbék történeti városmagjában fekszik, már évszázadok óta a település fontos része. A kert érdekessége, hogy a dombtetőn fekvő Várkastélyhoz nem közvetlenül kapcsolódik, mégis szervesen illeszkedik hozzá. Az elkerített Várkastélyt közvetlenül is egy kert veszi körül, széles zöldsávként keretezi sok hatalmas fával és a négyszög alaprajzú zárt belső udvarban is egy elegáns, puritán kert fái zöldellnek. Az északkeleti domboldal lábánál az Akadémia utca kanyarulata fut keresztül, mellette néhány kisebb épület sorakozik, például az egykori Josephinum. Az utca másik oldalán a Zárdakert megmaradt, kb egy méter magas fala fut végig a Várkastély keleti lábánál elterülő hatalmas Zichy Miklós teret érintve. A kert másik oldalán a Török-kút tér kisebb, hosszanti tere terül el, mely a város közigazgatási központja az itt található Városházával. Ezen a téren, közvetlenül a kert fala mellett található a Török-kút. A Zárdakert az Akadémia utca, Petőfi Sándor utca, Magyar utca és Piac köz által határolt tömbben foglalja el helyét, a másik két oldalról egyszintes kis épületek zárják, köztük egy óvoda.

Maga a kert tehát egy négyszög alaprajzú terület, az utca felőli két oldalán kőfal kerítéssel, a másik két oldalán szomszédos telkekkel körbe zárva. A Vár felőli oldalon enyhén ívelt a kerítés, ezen az oldalon van a bejárat is. A kert központi eleme a beugrásokkal kialakított hosszanti irányú tó, melynek közepén a bejáratától egyenesen vezető út megy keresztül. A tónál az út elágazik balra és a tó mentén majd a kerítés mentén haladva hurkot formázva ír le egy kisebb kört a kert ezen fertályán. A bejáratnál szemben kicsit jobbra található egy másik kapu is a túloldalon. A tó nem mély, beton mederben van kialakítva, mégis organikusan simul a tájba, mintha egy természetes vízforrás lenne. A vízben apró halak úszkálnak, a bal oldalon kis szökőkút és a tavat tápláló vízvezeték csobogását lehet hallani. Korabeli fotókról tudjuk, hogy az apácák még csónakáztak is a tóban. Az egész kert a várkastély dombjának a lejtését követi, ezért a határoló utcáktól több mint egy méteres a szintkülönbség a fal mentén. A Török-kútnál állva egy fákkal benőtt mélyebb medencének tűnik a kert, a fal mögül csak a lombkoronák látszanak ki. Maga a kert nem lejt olyan feltűnően, csak a belülről kétszer olyan magas faltól indul meredeken. A szintkülönbségből adódó játéknak érdekes és pozitív hatása, hogy míg az utcáról, a nem túl magas kőfal mellett sétálva is átlátható a kert és bárki gyönyörködhet benne, addig a kertből is ki lehet látni de már egy sokkal védettebb, meghittebb közeg érezhető. A remek tájolásnak köszönhetően a fák lombkoronája közül előtűnik a Romtemplom és a Várkastély rajzolata is. Jelenleg a kertben szinte csak fák találhatóak, régebben azonban gazdag növényvilág tarkította, a növények egy időben például tulipánokat termesztettek itt. A magas és koros fák rendkívül sokszínűek, több fajta fa csoportosul aránylag rendszertelenül, ezzel is a tájképi kert hangulatát erősítve, mintha egy erdőben sétálnánk.

A Zárdakert kerttörténeti szempontból előzmény nélkül született, ugyanis az esetleges török előzmény évszázadokkal régebbi és azóta is elhagyatott volt a terület. Bár a Várkastély a barokk korban a stílusnak megfelelően épült, ennek reprezentációjával, a geometriai, díszletszerű kialakítás eszméjével végképp nem azonosultak a földi szegénység szolgálatában álló apácák. Így a saját vallásuk puritán szempontjait tisztán érvényesítették és az idők során formálták leginkább a tájképi kertekhez hasonlatosan. A kertek mindig vágyképek, egy óhajtott világ megidézésai, de ugyanakkor a legelső kert, a Paradicsom rekonstrukciója is. A barokk kertművészeti stílus elleni lázadás eredményeképpen született meg 1720 táján a tájkert, vagy angol kert. Az új tájkert arra törekedett, hogy elfeledtesse a valódi tájtól elválasztó határokat, s beiktasson együttesébe minden természeti szépséget. Mint műalkotás, a látható teremtes sűrített és felfokozott mása kívánt lenni és egy új Paradicsom-elképzelés kifejezése.

Jelenleg a "Megújuló belváros" projekt keretében jelentősen felújítják a Zichy Miklós teret és az Akadémia utcát. A Zárdakert előtti területen a sétálóutcaként megújuló Akadémia utcában eltűnik a járda-úttest tagolás - a terület "faltól-falig" új, egységes térburkolatot kap. A meglévő és az újonnan telepített fák köré szervezett élő növényfelületeket a burkolatból szigetszerűen kiemelkedő, egyedileg formált, épített utcabútorok keretezik. A megújuló Belváros közterületeire kerülő, új, egységes térburkolat anyagával, megjelenésével történeti városközpontjaink hagyományos, kockaköves-macskaköves világát idézi. A kettős rendeltetés - attraktív sétálóutca és strapabíró piacterület - összetett elvárás-rendszerének megfelelő, sötétszürke nagykockakő burkolatot világosszürke és törtfehér berakások gazdagítják. Ez a projekt is reményt adhat arra, hogy a Zárdakertet is felújítják és méltó módon helyreállítják a közeljövőben.

6. kép: A Zárdakert egy lehetséges kert-helyreállítási terve a Pagoda-Kertstudió Bt. által 2009-ben.

Irodalomjegyzék

- Dr. Szikra Éva: Kertörökségünk - Történeti kertek Magyarországon. MNM NÖK, 2011.
- Pati Nagy Elemér: Zsámbék. Zsámbéki Szombatok Nyári színház, Művelődési Ház és Tourinform Iroda, 2009.
- Adrian von Buttlar: Az angolkert. Budapest: Balassi Kiadó, 1999.

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Zs%C3%A1mb%C3%A9k>

<http://www.zsambek.hu/tart/index/2/1>

<http://zsambekweb.hupont.hu/23/pestis-emlekmu-zardakert#ixzz3FufAdEM7>

<http://www.avkf.hu/tortenet>

http://kszj.hu/02-az_iskola_tortenete/02-1.html

<http://tajepiteszek.hu/post-scriptum-2-zardakert-es-nargile>

<http://www.kozep.bme.hu/zsambek-2014-spring-semester/>

Képek forrása:

1. kép: <http://www.kozep.bme.hu/zsambek-2014-spring-semester/#jp-carousel-2320>
2. kép: <http://www.zsambek.hu/tart/index/41/1>
3. kép: saját készítésű térkép, eredeti: <http://www.kozep.bme.hu/zsambek-2014-spring-semester/>
a képek részben saját készítésű fotók, illetve:
<http://www.panoramio.com/photo/49033843>
<http://szepiahotel.hu/latvanyossagok>
4. képek: <http://tajepiteszek.hu/post-scriptum-2-zardakert-es-nargile>
5. képek: Saját készítésű fotók 2014. október végén
6. kép: <http://www.zsambek.hu/tart/index/2/1>

Köszönöm Tafferter Antalnak, a Romtemplom múzeumi főmunkatársának és a zsámbékiaknak a hasznos információkat.